

Att läsa sig in och skriva sig ut

Litterär gestaltning som medel för att förstå en erfarenhet

JENNY INGRIDSDOTTER är fil.dr i etnologi, verksam vid Södertörns högskola och Mittuniversitetet. Hennes avhandling, *The Promilles of the Free World: Postsocialist Experience in Argentina and the Making of Migrants, Race, and Coloniality (2017)*, handlar om postsovetiska migranternas erfarenhet av Sovjetunionens kollaps och deras väg in i ett krisdrabbat Argentina. Forskningsintressen är mobilitet i relation till intersektionella och territoriella maktstrukturer. 2015 vann hon andra pris i Svenska Kulturfondens essäövling till Hans Ruins minne med en litterär essä om den vetenskapliga kategoriseringens begränsningar i tolkningar av livsberättelser.

Foto: Carolina Johansson Oviedo.

När jag påbörjade arbetet med min avhandling om postsovetisk migration till Argentina från Ukraina och Ryssland stod jag delvis betänksam inför uppgiften. Det var främst erfarenheten av att ha fötts och levt i Sovjetunionen som jag inte var säker på hur jag skulle närma mig. Mitt dilemma kom ur två kunskapsstraditioner som jag skolats i under min grundutbildning, den etnologiska och den postkoloniala.

För det första hade jag som etnolog drillats i att studera föreställningar som människor tar för givna i vardagen. Men hur skulle jag kunna veta vad som tagits för givet i det sovetiska Ryssland och Ukraina? För det andra var jag tränad i att närma mig människors erfarenhet med en ödmjukhet grundad i utgångspunkten att all kunskap är situerad och levd (Haraway 1988). Att ge sig in på att representera någons erfarenhet – att tala för någon annan – inbegriper alltid frågor om makt (Spivak 2010). I detta fall tänkte jag särskilt på hur jag som fötts i Sverige och det som kallas Västeuropa skulle närma mig det som brukar kallas Östeuropa. Jag ville inte gå in i mitt fältarbete som en västerlänning som ska studera de östeuropeiska ”andra” och deras föreställda besynnerligheter (jfr Wolff 1994; Koobak 2013). Frågan jag grubblade över var således vilka livsvärldar de som jag skulle intervjuas i Buenos Aires bar med sig och hur jag skulle kunna göra dem rättvisa.

I min avhandling diskuterar jag hur skönlitterära texter har förmågan att föra kulturvetenskapliga forskare in i okända fält (Ingridsson 2017:46). Här skulle jag vilja utveckla det till ett argument för fiktionens roll i etnologisk kunskapsproduktion, både när det gäller att planera inför forskning, samt för slutfasen när de tolkade resulta-

Under arbetet med min avhandling aktualiserades frågor om vilka livsvärldar som intervjupersonerna bar med sig till Buenos Aires och hur jag som etnolog kunde göra dem rättvisa. Foto: José Curto.

ten ska skrivas fram. I inledningstexten till detta nummer av *Kulturella Perspektiv* diskuterar Kim Silow Kallenberg och jag begreppet etnografisk fiktion och olika exempel på hur fiktion använts inom etnologi och antropologi. Jag kommer här att diskutera hur relationen mellan etnografi och fiktion specifikt tog sig form i mitt eget avhandlingsarbete. Artikeln avslutas med en novell som är baserad på mitt empiriska material och som därmed är ett bidrag till genren etnografisk fiktion (se t.ex. Ghodsee 2011; Salomonsson 1998).

ATT LÄSA SIG IN:

SVETLANA ALEKSJJEVITJ SOM LEDSAGARE

Redan i ett tidigt skede av arbetet med min avhandling kom författaren Svetlana Aleksijevitj till min undsättning. Rösterna som talade genom hennes texter från Sovjetunionen och den postsovjetiska världen underlättade mitt första trevande försök att sätta mig in i den levda post-sovjetiska erfarenheten (Aleksijevitj 1992; 2012; 2013; 2014). I förberedelserna till mina fältarbeten läste jag hennes verk och annan skönlitteratur eller essäistik.¹ Dessa

författares texter gav mig kunskap som var med mig genom hela avhandlingsprocessen. Särskilt Aleksijevitjs texter blev en ingång till de livsvärldar och de outtalade antaganden som mina forskningsdeltagare kunde tänkas bära på.

Hennes verk om Sovjetunionens människor hjälpte mig att formulera frågor och göra antaganden. Med Aleksijevitj som ledsagare fick jag en djupare förståelse för de historiska händelser som hade format den väg som de intervjuade hade kommit på till Argentina under slutet av 1990-talet. Vilka författare har tänkt på samma problem som vi har, eller behandlat liknande erfarenheter och hur kan deras konstnärliga verk hjälpa oss som etnologer?

Jag föreslår att de sätt på vilka vi tar oss in i empiriska fält eller tänker om dem får god hjälp av litterära ledsagare. Skönlitteratur gestaltar det levda livet, inte nödvändigtvis i den mån att den behandlar biografisk erfarenhet, utan att den har en förmåga att fånga in kärnan i det levda på ett sätt som liknar etnografens sökande efter att dokumentera och analysera erfarenhet. Antropologen och folkloristen Kirin Narayan har diskuterat hur några sidor av författaren Anton Tjechov plötsligt ändrade riktning för en bok hon nyligen påbörjat. Det var särskilt en etnografiskt inspirerad fackbok av Tjechov om ön Sachalin som fick Narayan att tänka på nya sätt om den etnografiska processen och strukturera om sitt skrivande (Narayan 2012). På samma sätt som Svetlana Aleksijevitj tog mig i handen och ledde mig genom mitt avhandlingsprojekt menar Narayan att Tjechov fungerade som hennes "etnografiska musa" (Narayan 2012:16). Intressant att notera här är att det verk som särskilt inspirerade Narayan var dokumentärt och delvis etnografiskt.

På samma sätt fångades jag av det som framstår som ett direkt empiriskt tilltal i Aleksijevitjs verk.

Aleksijevitjs arbetsmetod kan i mångt och mycket liknas vid en etnografisk process, fast i ett helt annat storleksformat. Till varje bok i sviten om Sovjetunionens människor, *Utopins röster*, som hon arbetade med i trettiofem år, intervjuade hon mellan åttahundra och tusen personer (Fröberg Idling 2015). Till tidskriften *Vi Läser* har Aleksijevitj berättat att arbetet med varje bok tar lång tid:

Den sista boken tog 15 år. När jag bokar ett möte vet jag ju aldrig vad för slags person jag ska träffa, ett samtal kan ta två timmar eller en hel dag. Jag vill inte möta dem som författare, utan snarare som ett slags granne i tiden (Fröberg Idling 2015).

Att vara en "granne i tiden" var just det som hennes verk hade hjälpt mig med när jag närmade mig mitt fält. I samma artikel beskriver Aleksijevitj en intervjumetodologi som liknar etnografens, där hon långsamt vinner människors förtroende och lyssnar till deras levnadsberättelser. Filmaren Staffan Julén har följt Aleksijevitjs arbetsprocess i dokumentären "Den allra värsta lögnen är den dokumentära". I denna film ses intervjuer i människors kök där Aleksijevitj för alldagliga samtal med många skratt för att sedan landa djupt ner i en specifik erfarenhet. Hennes tillvägagångssätt liknar den etnologiska semi-strukturerade intervjumetoden. Men hur Aleksijevitj sedan behandlar materialet skiljer sig från det vetenskapliga etnografiska tillvägagångssättet. Inspirerad av en metodologi utarbetad av den ryske författaren Ales Adamovitj låter hon det som människor berättat för henne ta monologform, resultat av en etnografisk arbetsprocess som tar form som en kondenserad

form av erfarenhet. Ibland blir det bara en mening kvar av en intervju. Det är här som det konstnärliga tar över arbetsprocessen och förvandlar det empiriska till något som liknar intervjuutskrifter, men som är ett slags litterär etnografisk fiktion.

Om de många försök att fastställa vilken genre hon egentligen arbetar i och förslagen att det skulle vara journalistik säger Aleksijevitj i intervjun att det hon gör inte kan kallas journalistik. "Journalistik är för mig att det finns en människa i informationsflödet, litteratur handlar om män-

niskan som gåta" (Fröberg Idling 2015). Om vi utgår från att vår forskning styrs av människan som gåta så finns många beröringspunkter, förutom de rent metodologiska, mellan Aleksijevitjs tillvägagångssätt och etnografens strävan. Men mellan arbetsprocessen där det empiriska materialet samlas och hur det sedan tar sig skriftlig form finns förstås en mängd olikheter, bland annat gränsen mellan den litterära fantasin och vetenskapliga fakta. I den färdiga produkten har Aleksijevitj bearbetat materialet i en litterär gestaltning som är långt ifrån kulturforskarens framställ-

Om vi utgår från att kulturvetenskaplig forskning styrs av människan som gåta så finns många beröringspunkter mellan skönlitterära författares tillvägagångssätt och etnografens strävan. Foto: José Curto.

ningssätt, men stämningar i texten förmedlar något om det empiriska fältet och om människors erfarenheter av det sovjetiska samhället.

ATT SKRIVA SIG UT:

LITTERÄR GESTALTNING SOM ETT SÄTT
ATT KOMMUNICERA FORSKNING

Kan skrivandet vara en metodologi och inte bara ett sätt att kommunicera forskningsresultat? Aleksijevitjs arbetsprocess i fält liknar förvisso etnografens men när hon sätter sig vid skrivbordet är hennes tillvägagångssätt präglad av fantasi på ett annat sätt än den vetenskapliga produktionen vanligtvis tillåter. Narayan menar att fantasi är en besynnerlig term att placera bredvid begreppet etnografi (Narayan 2016:155). Som etnografer är vi tränade i att notera "the solid contours of what we empirically perceive: in short what is there" (Narayan 2016:156). Men hon påpekar att även om etnografen utgår från ett vetenskapligt empiriskt samlat material består ändå arbetet med att arrangera empirin och välja vilka argument vi ska mejsla fram i dialog med olika forskningsfält av ett visst element av fantasi (Narayan 2016: 156). Vetenskapens förmenta objektivitet och hur allt vi skriver fram består av subjektiva tolkningsprocesser är förstås en diskussion som pågått länge inom antropologi och etnologi (se t.ex. Clifford & Marcus 1986; Geertz 1973).

Kan vi tänka oss att skönlitterärt skrivande skulle kunna vara ett kreativt sätt att se på vårt etnografiska material eller nå ut med forskningsresultat utan att det undergräver vår roll som forskare? Olika genrer kommer med olika tillvägagångssätt, syften och teknik för att tolka en erfarenhet. Akademi, skönlitteratur och

journalistik har sina olika regler och gränserna mellan dem är viktiga (Halstead 2016:134). Skribenter, oavsett bakgrund, gör bäst i att följa de konventioner som reglerar varje specifik genre. Som antropologen Helena Wulff diskuterat krävs det till exempel mycket träning och genre-specifik kunskap att skriva journalistik utifrån ett etnografiskt material (Wulff 2016:7–9).

Att skriva sig ut ur ett empiriskt fält, genom att pröva olika genre-specifika former för att skriva om det som erfärts, berättats och observerats där på ett litterärt kreativt manér kan vara ett sätt att se på ett empiriskt material med nya ögon. Att tvingas beskriva något i olika format ger nya vinklar och perspektiv. Om vi, både som skribenter och etnografer, anpassar oss till andra genrer än den strikt akademiska kan det göra något med vår förståelse av det empiriska materialet. Att behöva "formatera" om det i tanken så att det passar med journalistikens krav eller ett litterärt undersökande av människan som gåta, kan öppna upp och få oss att se nya saker i materialet. Journalisten och antropologen Anette Nyqvist har beskrivit hur hon i arbetet med sin avhandling samtidigt skrev i ett dokument som hon kallade "Boken". Här lät hon sitt bekväma journalistiska skrivsätt flöda fritt och upptäckte samtidigt att det hjälpte henne vid tillfällena då hon fastnade i arbetet med avhandlingen. De olika skrifterna och genrerna korsbefruktade varandra. Nyqvist kallar detta dubbla skrivande för "cross-writing" (Nyqvist 2016).

Fiktions har andra utgångspunkter än akademiskt skrivande, den ska inte förklara, försvara eller argumentera – fiktionen är en betraktelse av livet. I detta fall handlar det om det liv som stigit ur en specifik empirisk kontext. Människor, det

vill säga både vi som forskare och våra läsare, lever i känslan lika mycket som i tanken. Som antropologen Alma Gottlieb konstaterat kan det etnografiska fältet ses som en känslomässig gryta. Hon menar att antropologer i allt större grad, och artikelpubliceringarnas vikt på meritlistan till trots, börjar inse vikten av att skriva sig ut ur den känslomässiga grytan på ett sätt som förmedlar hela den mänskliga erfarenheten – något som konventionella vetenskapliga artiklar eller monografier inte tillåter (Gottlieb 2016:101). Det handlar inte om att kapitulera för det egna jagets behov, utan om att skildra ett bredare spektra, att lyfta in situerade och förkroppsligade erfarenheter i analysen. Det är naturligtvis viktigt för vår forskning att vi även publicerar akademisk skrift och deltar i traditionella vetenskapliga samtal. Men det finns en nytta i att utöver det också pröva andra genrer. Som Gottlieb påpekar minskar våra möjligheter att förmedla vår kunskap – med all den viktiga insikt etnografi producerar – till en annan publik än enbart andra forskare om vi läser oss till enbart den akademiska artikelgenren (Gottlieb 2016:107). Under möten med människor i mitt fält har våra samtal ibland generat känslor som inte kan fångas i ord. Munnen har sagt något men ögonen något annat.

I den novell som följer på denna text har jag utgått från en skönlitterär lust att pröva aspekter som jag sett i det empiriska material som min avhandling är baserad på. Novellen grundar sig i empiriska fakta – handlingen bygger på det som människor berättat för mig – men personen som berättar är min egen litterära kreation. Jag ser på detta som ett sätt att pröva det som sagts i intervjuer i ett kondenserad form som liknar den metod Aleksijevitj använder sig av och som jag beskrivit ovan.

Kvinnan som novellen handlar om är ett koncentrat av de människor jag mött under fältarbetet för min avhandling. Det betyder att hennes berättelse är en sammanslagning av många människors berättelser som på detta sätt presenteras i skönlitterär form. Hon är en fiktiv skapelse och hennes historia är litterärt gestaltad för att förmedla den erfarenhet som kommit fram i min forskning. Det som kvinnan berättar om och hur hon väljer att tolka det som hon varit med om i Argentina, till exempel hennes ordval ”indian”, är grundat i min empiri.

Valen som jag gjort under skrivprocessen bygger således på de tolkningar som jag har gjort som forskare, men sättet att presentera dem är en produkt av min fantasi. Under arbetet med min avhandling har detta slags skrivande vid sidan om hjälpt mig att se nya aspekter av materialet, ställa nya frågor och tänka analytiskt. Jag tror att skrivande inom en genre av typen etnografisk novell kan hjälpa oss som forskare att nå ut till en större publik. Novellen ska således ses som del av en vetenskaplig produktion och samtidigt ett sätt att kommunicera forskningsresultat.

NOT

¹ Några av dem som hjälpte mig till nya frågor och att kontextualisera mitt material är: Alexiyevich et al 2003; Andrukhovych 2008; Aksyonov 1999; Drakulić 1994; Hensel 2004; Jevtusjenko 1982; Kapuściński 2011 [1993; 1988; 2000]; Slavnikova 2013; Solzhenitsyn 2008, 1974; Ulitskaja 2010; Zabuzhko 2011; Žadan 2011.

REFERENSER

Adamovič, Aleksandr Michajlovič & Granin, Danniil Aleksandrovič, 1990 [1979]. *Leningrad – belägrad stad*. Göteborg: Fram.

- Aksyonov, V.P., 1999. *The New Sweet Style*. 1. ed., New York: Random House.
- Aleksijevitj, Svetlana, 2014. *Tiden Second Hand: Slutet för den röda människan*. [Ny utg.] Stockholm: Ersatz.
- Aleksijevitj, Svetlana, 2013. *Bön för Tjernobyl: Krönika över framtiden*. [Ny utg.] Stockholm: Ersatz.
- Aleksijevitj, Svetlana, 2012. *Kriget har inget kvinnligt ansikte*. Stockholm: Ersatz.
- Aleksijevitj, Svetlana, 1992. *Zinky Boys: Soviet Voices From the Afghanistan War*. 1st American ed. New York: W.W. Norton & Co.
- Alexiyevich, S. et al., 2003. *Nine of Russia's Foremost Women Writers*, Moskow: Glas.
- Andruchovyc, J., 2008. *The Moscoviad*. New York: Spuyten Duyvil.
- Clifford, James & Marcus, Georg E., 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkley: University of California Press.
- Drakulić, S., 1992. *How We Survived Communism and Even Laughed*. London: Hutchinson.
- Geertz, Clifford, 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Ghodsee, Kristen, 2011. *Lost in Transition: Ethnographies of Everyday Life after Communism*. Durham: Duke University Press.
- Gottlieb, Alma, 2016. "The anthropologist as storyteller", i Wulff, Helena (ed.), *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-first Century*. New York: Berghahn Books.
- Halstead, Narmala, 2016. "Life-writing: Anthropological knowledge, boundary-making, and the experiential", i Wulff, Helena (ed.), *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-first Century*. New York: Berghahn Books.
- Haraway, Donna, 1988. "Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective", i *Feminist Studies*, vol. 14, nr 3. (Autumn, 1988), s. 575–599.
- Hensel, Jana, 2004. *After the Wall: Confessions From an East German Childhood and the Life That Came Next*. 1st ed. New York: Public Affairs.
- Ingridsson, Jenny, 2017. *The Promises of the Free World: Postsocialist Experience in Argentina and the Making of Migrants, Race, and Coloniality*. Diss. Huddinge: Södertörns högskola.
- Jevtusjenko, Jevgenij, 1982. *Bärmarker*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Kapuściński, Ryszard, 2011. *3×Kapuściński*. Stockholm: Bonnier pocket.
- Koobak, Redi, 2013. *Whirling Stories: Postsocialist Feminist Imaginaries and the Visual Arts*. Diss. Linköping: Linköpings universitet, 2013.
- Narayan, Kirin, 2016. "Chekov as ethnographic muse", i Wulff, Helena (ed.), *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-first Century*. New York: Berghahn Books.
- Narayan, Kirin, 2012. *Alive in the Writing: Crafting Ethnography in the Company of Chekhov*. Chicago, [Ill.]: University of Chicago Press.
- Nyqvist, Anette, 2016. "On some nice benefits and one big challenge of the second file", i Wulff, Helena (ed.), *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-first Century*. New York: Berghahn Books.
- Salomonsson, Karin, 1998. *Fattigdomens besvärjelser: Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Slavnikova, Olga, 2013. 2017. Stockholm: Ersatz.
- Solzhenitsyn, Aleksander I., 2008. *En dag i Ivan Denisovitjs liv*. [Ny utg.] Stockholm: Bonnier.
- Solzhenitsyn, Aleksander I., 1974. *The Gulag Archipelago: 1918–1956 An Experiment in Literary Investigation* [vol. 1], [parts] 1–2: The prison industry; Perpetual motion / translated from the Russian by Thomas P. Whitney. London.
- Spivak, Gayatri Chakravorty & Morris, Rosalind C. (eds.), 2010. *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea*. New York: Columbia University Press.
- Ulitskaja, Ljudmila, 1999. *The Funeral Party*. New York: Schocken Books.
- Wolff, Larry, 1994. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford UP.
- Wulff, Helena (ed.), 2016. *The Anthropologist as Writer: Genres and Contexts in the Twenty-first Century*. New York: Berghahn Books.
- Žadan, Serhij, 2011. *Anarchy in the UKR*. Stockholm: 2244.
- Zabuzhko, Oksana & Hryn, Halyna, 2011. *Fieldwork in Ukrainian Sex*. Las Vegas, NV: Amazon Crossing.

Andra källor

- Fröberg Idling, Peter, 1915. "Svetlana Aleksijevitj: 'Nobelpriset är inget jag tänker på'", i *Vi Läser*, nr 1 2015.
- Dokumentärfilm av Staffan Julén. "Den allra värsta lögnen är den dokumentära."